

ROMEINSE LANDMETING IN DE KEMPEN

Een van de meest indrukwekkende getuigen van het organisatorisch vermogen van het Romeinse Rijk vormen de resten van de uitgebreide cultuurtechnische werken. In de Sahara liggen nog duizenden kilometers gemetselde waterleidingen, grotendeels ondergestoven¹⁾; Romeinse verkaveling in primaire blokken van ongeveer 50 ha. zijn over afstanden van honderden kilometers aangetoond in Noord-Afrika en in de kuststreken van Joegoslavië. Vooral de luchtverkenning heeft de kennis van de Romeinse parcelering, met bijbehorende ontwaterings- of bevoeiingswerken, aanzienlijk doen toenemen.²⁾

Het onderzoek naar de sporen van deze ontginningswerken is al oud; het kent lange perioden van rust en bezinking, waarna dan telkens de belangstelling weer opleeft. Ook al zijn er voor de meeste plaatsen slechts aanwijzingen, en kan er zelden een bewijs worden geleverd, er wordt toch, over het geheel genomen, wel degelijk voortgang geboekt. Een dergelijke hausse-periode vormden de jaren 1957-1960³⁾; thans zijn er tekenen, die op een hernieuwde belangstelling voor het onderwerp wijzen. In de tussenliggende jaren heeft vooral F. Ulrix in verscheidene artikelen zich met de centuriatie en aanverwante problemen beziggehouden.⁴⁾

Een eerste bloem van de nieuwe lente is het opstel van A. D. Kakebeke in *Brabants Heem* 20 (1968), p. 29-36, getiteld *Sporen van Romeinse landmeting te Waalre*.⁵⁾ Deze studie onderscheidt zich niet alleen door de voorzichtige

1) Vgl. J. Wellard, *Lost Cities of the Lybian Sahara*. *The Geographical Magazine*, Dec. 1964; p. 601-615.

2) Zie J. Bradford, *Ancient landscapes*. London 1957.

3) J. Mertens, *Sporen van een Romeins kadaster in Limburg?* *Limburg* 37 (1958), p. 253-260.

F. Ulrix, *Het Romeinse stadsplan van Tongeren. Het oude land van Loon* 13 (1958), p. 263-272.

C. H. Edelman en B. E. P. Eeuwens, *Sporen van een Romeinse landindeling in Zuid-Limburg*. *Berichten van de Rijksdienst voor het oudheidkundig Bodemonderzoek* 9 (1959), p. 49-56 (met opgave van oudere literatuur). F. Ulrix, *Centuriatio in de omstreken van Tongeren*. *Limburg* 38 (1959), p. 33-44.

C. H. Edelman en A. W. Edelman-Vlam, *Een bijdrage tot de ontginningsgeschiedenis van de zuidelijke zandgronden*. In: *Kultuurhistorische verkenningen in de Kempen*, I, Oosterwijk 1960, p. 29-50.

4) F. Ulrix, *Comparaison des plans des villes romaines de Cologne, Trèves et Tongres*. *Kölnner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte* 6 (1962/63), p. 58-70.

F. Ulrix, *Recherches sur la méthode de traçage des routes romaines*. *Latomus, Revue d'études latines*, 22 (1963), p. 157-180.

F. Ulrix, *Nieuwe bijdragen tot de kennis van het Romeins stadsplan van Tongeren. Het oude land van Loon* 18 (1963), p. 193-208.

F. Ulrix, *Aspect géométrique du tracé des routes romaines; nouvelles recherches*. *Journées archéologiques internationales de Compiègne*, 8, 9 et 10 mai 1964. Paris, no. 1, p. 49-50. (Ed. Société des antiquités nationales).

5) Uitgewerkte tekst van deel van voordracht, gehouden te Waalre op 27 maart 1968.

benadering van de ontdekte gegevens, die toch wel zeer opvallend zijn, maar ook door een heldere inleiding in de door de Romeinen toegepaste landindeling en de daarbij behorende vakterminologie. Kakebeeke gebruikt inplaats van *centuriatie* liever de wat ruimere term *quadrangulatie*. Hij vermeldt ook mijn vermoedens t.a.v. Westerhoven en Eindhoven, resp. uitgesproken in 1957 en 1968.⁶⁾ Het lijkt nu wel zinvol, mijn materiaal en de overwegingen daarbij te publiceren; het kan immers aanwijzingen bevatten voor verdere navorsing. Deze kan slechts worden uitgevoerd door ter plaatse goed bekende onderzoekers, voor wie de oude lokale kaarten en het terrein (voor zover nog aanwezig!) gemakkelijk toegankelijk zijn.

Toen ik na afloop van het Symposium voor Naamkunde, dat op 15 juni 1957 in Tiel gehouden is, met mijn mede-spreker Prof. Edelman⁷⁾ door de Betuwe reed, deelde hij mij zijn vermoeden mee, dat de hier en daar duidelijk haakse structuur van het wegennet wellicht zou kunnen samenhangen met de Romeinse kwadratische parcelering. Het was hem niet gegeven, deze idee nader uit te werken en het bijbehorend onderzoek te verrichten. Wel heeft hij nog, samen met Mej. B. E. P. Eeuwens, een artikel over de Romeinse landindeling in Zuid-Limburg gepubliceerd.⁸⁾ De bijgevoegde kaarten doen in vage contouren een oude ZW-NO gerichte uitleg voor ons oog opdoemen. Het terrein, waarover het verschijnsel zich uitstrekt, is dermate groot, dat slechts het Romeinse bestuur voor een zo omvangrijk en konsekvent doorgevoerd kultureeltechnisch werk in aanmerking zou kunnen komen.

Na het genoemde gesprek met Edelman heb ik een aantal topografische kaarten onderzocht, en daarbij met name voor het gebied van Dommel en Keersop zeer opvallende belopen van wegen en perceelsgrenzen kunnen vaststellen. Zelfs de originele blokken van ruim 700 x 700 m., dus ongeveer 50 ha., waren op verschillende plaatsen herkenbaar. Zij liggen soms zelfs in aaneengesloten stroken.

Het duidelijkst zijn deze sporen van de Romeinse uitleg onder Westerhoven-Riethoven (zie kaart I).⁹⁾ Ter weerszijden van de Romeinse weg, die, zoals bekend, van Westerhoven via de Stee(n)voort naar Steensel voert, ligt een rij grote blokken, die elk een eigen naam dragen en die de Romeinse standaardafmeting hebben. Ze heten, van NO naar ZW, *Daalakkers*, *Lange akkers*, *Rijtakkers*, *Ender akkers*. Het duidelijkst tekenen zich de Daalakkers en de Lange akkers op de kaart af. Zowel aan de kant van Riethoven als naar Westerhoven toe vertonen zich resten van een aansluitende rij blokken.

⁶⁾ Kakebeeke, l.c., p. 29.

⁷⁾ Het thema van dit Symposium was „De namen Betuwe en Veluwe”. (Bijdragen en Mededelingen der Naamkunde-Commissie enz. 12, Amsterdam 1958).

⁸⁾ Zie onder noot 3.

⁹⁾ Kaart I: Gedeelte van TK nr. 690 Veldhoven, verkend in 1897 en 1898. Herzien in 1921. Schaal 1 : 25000.

Kaart I

Binnen verschillende blokken zijn sporen herkenbaar van de gebruikelijke onderverdeling in vier gelijke kwadranten, het fraaiste voorbeeld hiervan leveren de Daalakkers.

Verder naar het NW zijn de sporen uitgewist door verstuiving en herbebossing; ook de heidegebieden leveren zo goed als niets op. Voorbij het dal van de Run wordt het weer beter; het duidelijkste blok vormen wellicht de *Lindakkers* in Eersel; mogelijk komen ook aansluitend de *Molenakkers* en de *Heessche akkers* in aanmerking; de *Grote Akker* besloeg misschien eenmaal twee blokken.

Zoals op de kaarten duidelijk te zien is, maakt het net van Waalre een andere hoek met de meridiaan dan dat van Westerhoven; het dal van de Dommel zal wel de grens tussen beide systemen gevormd hebben.

Een van de hoofdwegen van het oude net in Westerhoven heet *Lijkstraat* (Zuidgrens van de Daalakkers). Ook de ZW-grens van de Lindakkers in Eersel heet *Lijkweg*. Zoals bekend wijst deze naam op zeer oude wegen, zulks als gevolg van de continuïteit in de begrafenisgewoonten. Wij zullen deze wegnaam nog vaker tegenkomen.

Onze tweede kaart geeft Eindhoven en het ten ZO van deze stad liggende gebied weer.¹⁰⁾ In Eindhoven valt vooral de *Hoogstraat* op; loodrecht daarop staat de weg, die bij de Genniper Molen de Dommel kruist, parallel hieraan weer loopt de oude as van *Stratum* (= **Straat-beem!*). Verder vooral sporen in de richting van *Gijzenrooi* en in *Aalst*.¹¹⁾

Zuidelijk aansluitend (niet meer op de kaart) verdienen nog nader onderzoek *Heeze* (de weg van het knooppunt *Kruis* in NO en ZW richting; een gedeelte hiervan heet *Lijkstraat*)¹²⁾; *Leende* (misschien de *Broekerstraat*, *Langakkers*, *Hoeven*, *Hoogeindakkers*, een weg in Leenderstrijp, een veelsprong op hoek *Molenpad: Hoogeindstraat*, met *Lijkstraat*); *Valkenswaard* (*Molenstraat* met weg over Zeelbergse Akkers en daaraan parallel lopende wegen).

Voor de vergroting van onze kennis van de Romeinse landindeling in de Kempen zijn, naast zorgvuldig plaatselijk detailwerk, de volgende vraagstellingen van bijzondere betekenis:

1) Datering van de bewoningen met behulp van de archeologische gegevens. Opvallend is, dat de kaart van Beex, die de Romeinse vondsten in

¹⁰⁾ Kaart II: Gedeelte van TK nr. 670 Nunen, verkend in 1897. Herzien in 1921; ged. herzien in 1928. Schaal 1 : 25000.

¹¹⁾ Op de foto staan enkele dunne potloodstrepen. Dit zijn hulplijnen, alleen de met dik zwart overgetrokken lijnen zijn origineel. Sommige dikke lijnen zijn rood met nogal zware zwarte rand, waardoor ze op de foto overgetrokken lijken. (Bv. de hoofdwegen door *Waalre* en door *Braambosch*; deze zijn dus niet door mij verzwaaard).

¹²⁾ De buurtschappen van Heeze, ook Kruis en Kerkhof, vertonen een verkaveling in „Gewanne”, waardoor er van een eventuele oudere indeling slechts zeer weinig bewaard kan zijn. Vgl. C. H. Edelman en A. W. Edelman-Vlam, Een Bijdrage tot de ontginningsgeschiedenis van de zuidelijke zandgronden. (Zie verder noot 3), p. 14.

Noord-Brabant in beeld brengt¹³⁾, juist voor de Acht Zaligheden zeer goed bezet is. Deze vondsten kunnen onmogelijk alleen van passanten afkomstig zijn, dit temeer daar ook de sporen van Romeinse gebouwen nergens zo dicht opeen staan als hier.

2) Het gebied is bezet met namen op *-hoven*. Wijst dit op vroeg – Frankische bewoning binnen het Romeinse Rijk en daarmee op continuïteit van de bewoning? Of is er een periode zonder bewoning, waarna de oude land-indeling nog zo duidelijk was, dat zij het vanzelfsprekend uitgangspunt vormde bij de herontginning?

3) In de Middeleeuwen verstoven de hoogste gronden en moesten veel dorpen worden verlegd. Welke van de thans bestaande dorpen zijn verlegd, en waar lagen ze oorspronkelijk?

4) Keersop, Run en Gender passen in het systeem van rooilijnen. Zij danken hun stroomrichting, die afwijkt van de oorspronkelijke Z-N afwatering, aan het opwaaien van dekzandruggen, zoals Thiadens, ondanks de daarbij vertoonde naamkundige kapriolen, op overtuigende wijze heeft aangetoond.¹⁴⁾ In hoeverre hebben nu de Romeinen de natuurlijke waterlopen genormaliseerd? Of hebben zij ook nieuwe gegraven?¹⁵⁾

5) In de Romeinse tijd was Tongeren de stad, waaronder dit gebied ressorteerde. De blijvende en de voorlopige resultaten van het onderzoek van Ulrix zullen getoetst moeten worden aan de gegevens, die de Acht Zaligheden en omgeving opleveren.

Het is kort dag. De snelle ontwikkeling van Eindhoven als zwaartepunt van de Brabants-Limburgse verstedelijking heeft alleen al in de laatste decennia talrijke sporen van het verleden letterlijk van de kaart geveegd. Toch hoeft de hoop niet opgegeven te worden: de technische ontwikkeling en de verbeterde communicatie tussen de betrokken wetenschappen bieden nieuwe mogelijkheden, die ruimschoots opwegen tegen de verliezen in het terrein.

Zeist

J. A. HUISMAN

¹³⁾ G. Beex, Noord-Brabant in de Romeinse tijd. Brabants Heem 5 (1953), p. 125-137; kaart p. 132-133.

¹⁴⁾ H. J. M. Thiadens, in Brabants Heem 19 (1967) en 20 (1968). De bijdragen zijn zo versnipperd gepubliceerd, dat het nauwelijks doenlijk, maar zeker niet verantwoord zou zijn, alle titels hier afzonderlijk te vermelden.

¹⁵⁾ Grote kanalen schijnen alleen om strategische redenen in het grensgebied gegraven te zijn. (Helinium-Rijn; doorsteek Rijn-Vecht bij Utrecht, Rijn-IJssel). In de achter de grenslijn liggende voedselproducerende gebieden mogen wij cultuurtechnische werken verwachten. Zo wordt de *Kanjel* bij Maastricht algemeen beschouwd als een normalisering van de Kanjelbeek; (kanjel < canalis); misschien is ook de *Kendel*, die bij Gennep in de Niers valt, een door de Romeinen gereguleerde beek, ook al heeft de herwonnen vrijheid tot uitbundige meanders geleid. Gennep behoorde naar alle waarschijnlijkheid tot het Romeinse fiscaalgoed en Frankisch Rijksgoed, waarvan het Rijkswoud, nog steeds grotendeels staatsbezit, de kern vormt.